

Az ezeréves magyar iskola

(Mozaikszemek)

Készítette:
Pásztor Zsuzsanna
G35SMU

Sárospatak, 2024

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

Világos, hogy ezer év történetét nagyon nehéz egy előadás vagy cikk keretébe beleszorítani, mégsem szeretnék csak az egyes korok iskolájának általános jellemzésére szorítkozni, hanem bizonyos tényeket ill. személyeket kiemelve általuk az iskolaügy alakulását röviden bemutatni. Ez magyarázza az alcímet.

Pannonhalma eredete

A hármashalom

A cseh főúri családból származó Adalbert (eredeti keresztnévén Vojtech), miután leköszönt a prágai püspökségről 989-ben bencés lett Róma legkiválóbb kolostorában, az Aventinuson épült Szent Elek és Bonifác apátságban. 993-ban 12 római bencéssel a prágai Hradzsín közelében megalapították Brevnov apátságát. A főúri családok közt dúló véres viszályok miatt azonban társaival együtt vissza akart térni Rómába. Útjuk Magyarországon keresztül vezetett. Géza fejedelem és családja nagy örömmel fogadta őket és felajánlotta, hogy a Kisalföld fölé emelkedő 278 m magas hármashalom egyikén kolostort építsenek. Mindez 996-ban történt. A szemközt fekvő Sabaria Sicca (ma Ravasz) egykor római helyőrség volt. Egy hagyomány szerint esetleg itt is születhetett Szent Márton, az első nem vértanú szent, aki ide a dombra járt fel imádkozni. Mindenesetre ő lett az új apátság védőszentje (valószínűbb, hogy a bencés anyamonostor, Montecassino miatt, annak templomát is Mártonnak szentelte Szent Benedek, a két ősi apátság közt ma is imaszövetség áll fenn.)

1.1. Újabb elnevezés

Pannonhalma neve újabb keletű. Ezt a megjelölést először Kazinczy barátja, Guzmics Izidor bencés használja, nyilván "Széphalom" mintájára. Korábban "Mons sacer Pannoniae"-nek (Pannónia szent hegyének) vagy Szent Márton kolostorának nevezték, a lábánál elterülő mezővárost pedig Győrszentmártonnak, melyre csak századunk 60-as éveiben terjesztették ki (nyilván a szent nevek számának csökkentésére). Anonymus szerint különben már a honfoglaló magyarokat is megigézte a táj szépsége, nem csoda, hogy itt ringott a keresztény magyarság bölcsője, s lett annak később kulturális fellegvára.

1.2. Kolostor a múlt században

A kolostor múlt században kialakult épületegyüttesét szimbólumnak is tekinthetjük. Ha nyugat vagy észak felől közelítünk feléje, középen zömök tornyával, kétoldalt pedig a könyvtár- és főapáti szárnyával, úgy tűnik mintha nyugat felé kitárt karokkal állna ott. Valóban, a főmonostor ezer éven

át ezt tette: befogadta és továbbította a keresztény kultúrát az ország lakói felé. Nem csak a most megnyílt mértéktartóan választékos jubileumi kiállítás, hanem a főapátság kövei és egyéb emlékei és Magyarország ezeréves történetéről tanúskodnak. Az utóbbi 15 év alapos restaurálási munkálatai alapján rendkívül értékes, eddig ismeretlen emlékek kerültek elő.

2. Pannonhalma és az ezeréves magyar iskola

De hogyan kapcsolódik Pannonhalmához az ezeréves magyar iskola? A Szent István által kinevezett későbbi pécsi püspök Boldog Mór, az első név szerint ismert magyar író. (Szent Gellért előtte írta meg a Szentírás egyik könyvének magyarázatát, de ő velencei volt.) Mór a két zaborhegyi remete és vértanú: András és Benedek életét írta meg, amit ő még mint pannonhalmi "iskolás gyermek" hallott, márpedig akkor iskolának is kellett ott lennie. Szent Benedek Regulája szerint is " föl kell állítanunk az Úr szolgálatának iskoláját".

2.1. A 11-15 század

A 11 - 15. század kolostori iskoláiban alapfokon az olvasást és az írást, középszinten a latin grammatikát, komputuszt (számítást) és diktáment (fogalmazást) tanították. Ilyen kolostori iskolák voltak Pannonhalmán kívül Pécsváradon, Zalavárott, Bakonybélben és Zaborhegyen. Püspöki székhelyeken alakultak ki a kolostoriakhoz hasonló káptalani iskolák. Ilyenek voltak a 11. században Esztergomban, Pécsen, Székesfehérvárott, Csanádon. A Szent László korából való pannonhalmi könyvjegyzék 80 könyvet sorol fel (tudjuk, hogy milyen nagy értékűek voltak a kézzel írt és illusztrált könyvek) elsősorban természetesen liturgikus könyvek voltak, de akadt köztük profán klasszikus mű is (Cicero, Lucanus, Cato). A 12. század a káptalani iskolák fénykora.

A királyi alapítások mellett főpapok és főurak is alapítanak kolostorokat s így természetesen iskolákat is. A jelentősebbek hiteles-helyek is, ahol kiállítják, másolják és őrzik az okleveleket. A pannonhalmi levéltárban pl. a 11. századból több oklevelet találunk, mint az Országos Levéltárban. A 12. századtól megjelennek az új szerzetesrendek is. Ciszterciek voltak: Cikádon, Zirc, Szentgotthárd, Pásztó. Ez utóbbi helyen maradt ránk berendezésével együtt egy középkori iskola (valószínűleg háborús események miatt betemetődött). Premontreiek : Jászó, Lelesz, Csorna. A több száz szerzetest befogadó pálos: Budaszentlőrinc (ahol az első teljes bibliafordítás is készült). Voltak kolostoraik és iskoláik a ferenceseknek, domokosoknak, karthauziaknak, ágostonrendieknek is. A 14. századtól kezdve vannak adataink városi iskolákra: Sopron, Lőcse, Kassa, Selmezbánya, Zólyom, Kolozsvár, Beszterce, Nagybánya, Brassó, Igló, Sárospatak.

Első drámai emlékeink

Ebbe a korba nyúlnak vissza első drámai emlékeink, népi játékaink is, mint a győri "Tractus Stellae" vagyis a csillagének, mely Karsai Géza szerint a pannonhalmi kódexíró iskolában keletkezhetett, vagy az ugyancsak Hartwik győri püspök Agenda Pontificalisában és a Pray kódexben is megtalálható húsvéti játék: Krisztus sírjánál, Az asszonyok és az angyalok párbeszéde, betlehemes- és misztériumjátékaink első nyomai ezek. Még korábbra, a pogány korba nyúlnak vissza a Vas és Zala megyében még ma is élő regös énekek.

2.2. A győri kiállítás

A március 21-én megnyílt győri kiállítás a magyar iskola első évszázadait 996-1526 közt öleli fel. (A későbbiek két debreceni és budapesti kiállítás mutatja be.) Láthatunk itt tankönyveket, iskolákra vonatkozó levelezést, egyéb okmányokat, pecsétet, ének- és zeneoktatási dokumentumokat, adatokat plébániai iskolákról, apáca-kolostorok (margitszigeti domonkos) vagy zsidó iskolák (Sopron) létéről.

3. Középkori egyetemeink

Mátyás király

Középkori egyetemeink is azt bizonyítják, hogy Magyarország igyekezett lépést tartani az európai felsőoktatással. Mátyás király is ezzel indokolja meg II. Pál pápához írt kérelmét, hogy "bolognai mintára egyetemet alapíthasson, mert a szegénység és a nagy távolságok miatt sok tehetséges ifjú nem juthat el külföldi egyetemekre". A középkori egyetem kétszintű volt. A bölcsészeti karon (facultas artium) grammatikát, logikát, természetbölcseletet és etikát tanultak. Az első év sikeres elvégzése után baccalaureus, a facultas befejeztével magister címet kaphattak. Ezután kezdhették meg a jogi, teológiai vagy orvosi fakultáson a szaktudományos képzést, melynek végén nyerték el a doktori címet.

3.1. A pécsi egyetem

Nagy Lajos 1367-ben alapította a pécsi egyetemet, melynek számos emlékét találták meg a régészek. Az épület makettje is látható a kiállításon V. Orbán engedélyével egyetemben. Az 1395-ben alapított óbudai egyetem épületére és apró leleteire a Mátyás templom közelében ugyancsak mostanában bukkantak rá. Ezt az egyetemet XXIII. János, (ellen)pápa erősítette meg Zsigmond király kérésére, kancellárja Szántai Lukács óbudai prépost volt. Vitéz János esztergomi érsek kezdeményezésére 1465-ben alapították meg Pozsonyban az "Academia Istropolitana"-t, melynek épületei ma is meg vannak a domb közelében. Itt is előkerültek apró használati tárgyak: tintatartó,

persely, mécses. Neves professzorai voltak: Georg Schomberg neves humanista volt alkancellárja Ilkuszi Bilicza Márton, kinek könyvtárából asztronómiai könyvek maradtak ránk. (síremléke a dómban látható).

3.2. Külföldön tanult diákjaink

Sok magyarországi (mert a "hungarus" ezt jelentette, bármilyen nyelvű is volt az illető) tanult és tanított külföldi egyetemeken Bolognában, Padovában, Oxfordban is volt magyar ösztöndíjas Nicolaus de Hungaria ugyanigy Libcolnban is. Paulus Hungarus a bolognai egyetem jogtanára volt, Várdai István későbbi kalocsai érsek és bíboros Bécsben, Padovában és Ferrarában tanult. A krakkói egyetemnek a 15. században 3000 magyar hallgatója volt. A soproni Ambrosius Salzer a bécsi egyetem rektora lett (ránk maradt előadásainak jegyzése és végrendelete). A bécsi egyetem "magyar nemzete" különben olyan népes volt, hogy önálló anyakönyvet vezettek róluk. Hagyomány volt védőszentjeik, különösen Szent László ünnepének megülvése.

3.2.1. A mohácsi csata

A mohácsi csata a középkori oktatásnak a lezárását jelenti, ekkor jelenik meg a reformáció. A külföldön járt diákok és kereskedők terjesztik beszámolók vagy röpiratok révén. A diákok az eddig látogatott egyetemek helyett Wittenbergába áramlanak. Ismerjük az erdélyi szászok és a felvidéki cipszerek humanista gimnáziumait, melyek teljes mértékben a németországi iskolai szabályokat követik : Brassó (Honterus János a "Magyar Luther" szobra a város főterén áll), Nagyszeben, Kolozsvár, Kassa, Bártfa, Lőcse, Eperjes. Ezek az iskolák nagyon komolyan veszik a hitoktatást és a vallás gyakorlását. Kitűnik ez az iskolai színjátékoknál is, melyek legtöbbször az ó- és újszövetség történetének feldolgozásai. (Horváth János : A magyar irodalmi műveltség kezdetei.)

3.3. A hitújítás kora

A hitújítás korát az "alászálló humanizmussal" jellemzi, mely nagy lendületet ad. A könyvnyomtatás elterjedésével (már 1507-ben van Budán könyvkiadó, Nyugatmagyarországon: Németújvár, Mogyorókerék), az egyszerű és népnyelvű egyházi énekek, zsoltárok (Luther Márton, Gerhardt Pál, Bourgeois Géza, stb) révén a nép széles rétege kapcsolódik be aktivan a vallásos életbe. Kitűnő iskolák alakulnak ki. Evangélikusok: Brassó, beszterce, Besztercebánya, Bártfa, Lőcse, Selmecebánya, később: Csepreg, Modor, Sárvár (ezek kis gimnáziumok voltak). Reformátusok: Debrecen, Sárospatak, Pápa, Szikszó, Tarcal. Kibővült az oktatás, az eddigi tárgyak mellett matematika, világföldrajz, fizika, csillagászat, meteorológia is szerepel. Kialakult a hármas tagolódás: kisgimnázium - nagygimnázium - akadémia. Német példa nyomán kollégiumok

keletkeznek, "Burschenschaftok", melyeknek közös a "burzájuk", a pénzkezelésük. Megjelennek a preceptorok. Schremmel Ábrahám pl. Strassburgból magával hozza az ottani "ordo lectionum et exercitiorum"-ot. Stöckel Lénárd pedig Bártfán Melanchthon és Trotzendorf nevelési elvei szerint írja meg a "leges scholae Bartphensis"-ét. Soha nem volt élénkebb kapcsolat Németországgal, mint a hitújítás idején. ("Im gleichen Schritt und Tritt.")

A katolikus főpapok elestek Mohácsnál, újak kinevezése késett, a szerzetes élet szétesett, nagy volt a paphiány. Az ennek következtében beálló kábulatból és tehetetlenségből a tridenti zsinat után a katolikus egyház is kezd magához térni. Ez az úgynevezett ellenreformáció, (mi szívesebben nevezzük katolikus megújulásnak) nálunk is főleg a jezsuita rend bámulatosan gyors elterjedéséhez fűződik. Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-ben telepíti le őket Nagyszombatban, 1681-ben már ott vannak Kolozsvárott, 1767-ben pedig 52 helyen van házuk és 42 helyen középiskolájuk, hét főiskolájuk: Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár, Buda, Eger, Győr, Zágráb. Fontos szerepe van a latin nyelvnek, a fellépés gyakorlásának az iskolai színjátékokban. Az "Úr katonáira" jellemző az aktivitás, a szervezettség, a fegyelem, a centralizmus és ennek következménye, hogy világtapasztattal rendelkeznek. Céljuk az elit visszahódítása. Nem véletlen, hogy közülük kerül ki Pázmány Péter, a mai irodalmi nyelv egyik megteremtője, aki 1635-ben megalapítja Nagyszombatban az egyetemet vagy Faludi Ferenc, akit Horváth János a "magyar irodalmi népiesség" előfutárának tekint. Az ő neveltjük Zrinyi Miklós és Rákóczi Ferenc, aki a fiatal nemesség neveltetésének fontosságát hangoztatta. Ezt karolta fel Mária Terézia is a nemesi nevelőintézet (Theresianum) és a nemesi testőrség felállításával. Az iskolaügy mérföldköve a Rátio Educationis (1777). Amikor a pápa 1773-ban feloszlatta a rendet, 838 tagja volt a magyar jezsuita rendtartománynak. VII. Piusz pápa 1814-ben állította vissza őket, azóta nem annyira iskolákban, hanem inkább más téren tevékenykednek (lelkigyakorlatok, sajtó és más médiák).

3.3.1. Szerzetes rendek és iskoláik

Ugyancsak meglepő gyorsasággal terjedt el Magyarországon a kifejezetten tanító piarista rend. Elsősorban szegény sorsú fiúk számára alapította Kalzanci Szent József. Első iskolájuk a Magas Tátra csúcsai alatt, Podolinban jött létre 1642-ben. Ezután továbbra is a Felvidéken: Privigye, Breznóbánya, Pozsonyszentgyörgy, Nyitra, majd az ország belsejében : Veszprém, Vác, Kecskemét, Pest, Debrecen, Szeged. 1721-ben megalakult 12 rendházzal a MAGYAR RENDTARTOMÁNY: Az alapítások tovább folytatódtak: Nagykároly, Tokaj (később Sátoraljaújhelyen), Rózsahegy, Máramarossziget, Kisszeben, Magyaróvár, Szentanna (később

Temesvárott), Kalocsa, Tata. A feloszlatott jezsuitáktól veszik át a trencsényi, a selmecbányai, a kőszegi és a kolozsvári iskolákat. A 19. században Léván, Nagybecskerekén és Budán alapít a rend iskolát. Az első világháború idején 24 középiskolában tanított a rend. Trianon után 10 maradt Magyarországon, 5 Szlovákiában, 4 Romániában. A rend tagjai sokat tettek a magyar nyelv oktatásáért és a természettudományos képzésért.

A többi szerzetesrendnek is voltak legalább egy ideig középiskoláik. Így a magyar alapítású pálosoknak Pápán és Sátoraljaújhelyen. A ferenceseknek Baján, Csíksomlyón, Szabadkán és Zomborban. (Csíksomlyón élt 1629-87 között a nagyjelentőségű Kájoni János, aki zenei, pedagógiai, nyomdai és tudományos munkásságával mély nyomokat hagyott az erdélyi magyarság vallási és kulturális életében. 1676-ban adta ki "Continale Catholicum" énekgyűjteményét.) A minoriták Aradon, Kézdivásárhelyen, Miskolcon és Nyírbátorban, a bencések Modorban és Komáromban, a premonstreiek Csornán működtettek iskolát. Súlyos csapást mért II. József feloszlatási rendelete 1786-ban. I. Ferenc 1802-ben több rendet visszaállított és középiskolák vállalására kötelezte őket, így például a bencéseket 10, a ciszterciákat 5 iskola átvételére.

A protestáns iskolák is tovább fejlődnek, ha küzdenek is néha nehézségekkel. 1828-ban Brunszvik Teréz megnyitja Budán az első magyarországi óvodát. A század 70-es, 80-as éveiben azután tömegesen szerveződnek.

4. Tanügyi reformok

Német történetírók úgy vélik, hogy Herdernek a magyarságra vonatkozó negatív jóslata a magyarok öntudatra dőbbenésének okozója, mi úgy véljük, - ha reakcióra keresünk kiváltó okot - inkább II. József németesítő szándékára szerveződő ellenhatásnak tekinthetjük. 1848-ban mindenesetre az egész ország a tanügyi reformok lázában égett. Ha a század nagy magyar kultuszminisztere Eötvös József, a neves író, első hivatali idejében (1848-49) nem is tudta megvalósítani tanügyi terveit, a Bach-korszakban, a kétségtelen elnyomás ellenére, az iskolákban nem németesítettek. Ezek az iskolák az egyházak kezében voltak. Az 1849. évi "Entwurf" korszerű reformokat is bevezet (pl. a reálgimnázium, érettség). A nagy fellendülés érthetően a kiegyezés után, Eötvös második hivatali idejében következett be. 1872-ben megnyílik a Kolozsvári Egyetem, a Műegyetem, a Képzőművészeti Főiskola, a Színművészeti Főiskola és a Zeneakadémia.

1872-73-ban az országnak 185 középiskolája van, ebből 154 főgimnázium. 117 felekezeti és csak 13-13 állami ill. városi. Az I. világháborúig 229-re növekszik a számuk. Trianon az iskolaügy terén is nagy veszteséget jelentett: 109 középiskola maradt, 43 Csehszlovákiához, 62 Romániához, 11

Jugoszláviához, három fiumei Olaszországhoz, egy pedig Ausztriához került. (Ez a Felsőlvőn /Oberschützen/ 1845-46-ban Gottlieb August Wimmer által alapított, eredetileg németnyelvű tanítóképző és gimnázium. A századfordulón a tanítás nyelve magyar lett. Itt tanított rövid ideig Móra Ferenc is.) 1924-ben már 120 a középiskolák száma, 1932-ben 159, ebből 21-21 leánygimnázium, ill. liceum, vagyis modernnyelvű. Az első "felsőbb leányiskola" Veres Pálné szorgalmazására nyílik meg 1875-ben, bár női szerzetesrendek már korábban is foglalkoztak leányok gyakorlati kiképzésével. 1895-től végezhetnek nők is egyetemi tanulmányokat.

4.1. A XX. század

A 20. század legnagyobb magyar kultuszminisztere Klebelsberg Kúnó ötezer tanyai osztálytermet építtetett, megszervezi a szegedi és a pécsi egyetemet (a már 1912-ben alapított debreceni mellé), a "Collegium Hungaricum"-okat Bécsben, Berlinben, Rómában. Mindehhez tekintetbe kell vennünk az ország nehéz anyagi helyzetét. Bár apai ágon tiroli grófi családból származott, édesanyja alsó- és felsőőri Farkas Aranka volt, anyai nagyapjáról pedig feljegyezték: "a szingazdag dunántúli magyar nyelvet beszélte gyönyörűségesen". A későbbi miniszter édesanyjának színmagyar környezetében nőtt fel, édesapja ugyanis korán meghalt.

A két világháború közötti időben, mint láttuk, állandóan növekszik a középiskolák száma, de változik a jellegük is. Sárospatakon a református kollégiumban nem csak az angol nyelvet tanítják intenzíven, hanem egyes tárgyakat is ezen a nyelven tanítanak. Ez a helyzet a franciával a gödöllői premontrai-, s az olasszal a pannonhalmi bencés gimnáziumban. Németországból szervezik meg a német tanítási nyelvű "Reichdeutsche Schule"-t. (Német orientációja miatt támadja Szabó Dezső, havonta megjelenő pamfletjeiben a tudós pályát politikával felcserélő Hóman Bálintot, mint "Magyarország kultur-hordóját" /pl. a berlini olimpia neves 3 magyar aranyérmes napján: "Ave cézár ex aqua exhuzigátor!/- Hóman különben börtönben halt meg).

Az ifjúság körében is terjednek a népi íróknak a magyar problémák megoldására kiutat kereső műveik. A 40-es években a népi írók egy része a szélsőjobb, másik része a szélsőbal oldalára került. Az egyházi iskolák jelentősége is tovább nő, különösen amikor a II. világháború alatt magyarlakta területek kerültek vissza. Virágoznak a szerzetesrendek iskolái, Erdélyben a "status" középiskolái, de a nagyhírű protestáns iskolák is, pl. a nobel-díjasokat és atomfizikusokat adó fasori evangélikus gimnázium. Kétségtelen, hogy a fővárosban és egyes vidéki városokban több állami iskola is kiemelkedett létszám és hírnév szempontjából. Terjednek új nevelési eszmék és iskolai típusok (John Dewey chicagói professzor cselekvésiskolája, Edward Flanagan omahai pap "Fiuk Városa",

a Waldwerkschule s mint ifjúsági mozgalom a cserkészzet). A II. világháború után a koalíciós időben is tovább tart ez a fejlődés, 1945-ben pl. Csepelen bencés gimnázium nyílik.

4.1.1. Az 1948-as változások

Az 1948. évi erőszakos államosítás megszüntette az egyházi iskolákat, pedig a falusi iskolák túlnyomó többsége felekezeti volt s a középiskolák nagyobb része is. Csak néhány protestáns gimnáziumot hagytak meg. Ezek nagy részét is kénytelenek voltak feladni a nagyon csekély állami támogatás miatt. Már 1946-ban bevezették a nyolcosztályos általános és a négyosztályos középiskolai rendszert. Több új gimnáziumot is alapítottak kisebb helyeken is, számos kollégiumot, a cserkészzet helyett az úttörőt engedélyezték kifejezetten iskolai szervezatként. A színvonal többfelé csökkent, bár a központosítással emelni akarták. A falvakban kiveszett a "néptanítói" típus. A pedagógusok világnézeti kényszer alá kerültek. 1950-ben, erős korlátozással, visszaadtak a katolikusoknak 8 gimnáziumot (2-2-t a bencéseknek, a piaristáknak, a ferenceseknek és a szegény iskolánővéreknek). Az iskolai lehetősége papiroson ugyan megmaradt, de adminisztratív eszközökkel és az egyoldalú világnézeti nevelés megkövetelésével gyakorlatilag szinte teljesen megszűnt a városokban. Objektíven el kell ismerni, hogy sok kiváló pedagógus biztosította az oktatás színvonalát és egyes iskolák tanulmányi szempontból is kiemelkedtek.

4.1.2. Napjainkban

Az 1989. évi fordulat után az egyházak és más közösségek számára ismét megnyílt az iskolák visszavételének ill. újjak felállításának lehetősége, de az ország nehéz gazdasági helyzete, továbbá az elmúlt 50 esztendő hatása miatt sok nehézséggel kell megküzdeniük.

Mint közvetlenül érintett úgy érzem, hogy meg kell említenem, hogy szerte a világban sokfelé működnek magyar nyelvi kurzusok, hétvégi iskolák. Az ország történelmi határain kívül egyetlen helyen működik ma is magyar gimnázium, Délnémetországban, Kastl-ban. Gyökerei már 1945-be nyúlnak vissza, amikor különböző menekült táborokban pedagógusok kezdték tanítani a gyermekeket. A kastli gimnázium 1956 óta a német szövetségi és a bajor kormány támogatását élvezi. 1956 után különben Ausztriában is volt 6 magyar gimnázium (Gran, Wiesenhof, Innsbruck, Obertraun, Iselsberg, Kammer am Attensee) és néhány szakiskola. Ezek azonban hamarosan megszűntek. A már korábban megindult innsbrucki 1963-ig állt fenn.

Az iskolák mindig a jövőt építették, sokszor háborúk vagy egyéb súlyos nehézségek közepette. Meggyőződésünk, hogy ezt teszik most és s jövőben is.

Erre tanít bennünket a magyar iskola ezer éve.